

30. Земский ежегодник за 1878 год. – СПб., – С. 259; Систематический свод Постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за период (с 1895 по 1903 гг.) – Вып. IV. – Полтава, 1905. – С. 603.
31. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за 1883–1894 гг. – Вып. 2. – Полтава, 1901. – СПб. – С. 544–546.
32. Там само. – С. 539.
33. Систематический свод Постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за период (с 1895 по 1903 гг.) – Вып. IV. – Полтава, 1905. – С. 762.

ББК 65.03(4 Укр)

Шандра І. О.

УСТАНОВИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ Й ТОРГІВЛІ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статті розглядається процес створення розгалуженої мережі науково-практичних товариств сприяння розвитку промисловості та торгівлі в XIX – на початку XX ст., виділяються основні напрями їх роботи для Російської імперії в цілому та українських земель зокрема.

Економічне процвітання країни можливе тільки в результаті гармонійного поєднання трьох складових: наукових знань, наполегливої праці та підприємницької ініціативи. Зростання фінансового капіталу буде швидшим, а показники вищими за умови якісного вкладення наукового капіталу. Як влучно відзначив відомий французьких філософ Ф.-Р. де Ламенне – «наука стає більш плідною в міру того, як вона стає доступнішою якомога більшій кількості розумів». У поєднанні знань, активності та грошей криється джерело добробуту всіх громадян країни. Науково-технічні товариства XIX – початку XX ст. і були саме тим науковим капіталом, брак якого гальмував розвиток капіталістичного господарства в Російській імперії. Вони стали тим посередником, який зв'язав до купи всі складові економіки – теорію та практику, науковців та підприємців, розум та гроші. У цьому і полягає вся унікальність та значущість установ сприяння розвитку промисловості та торгівлі.

Дослідження значення й ролі наукових товариств у розбудові капіталістичної економіки Російської імперії є одним із актуальних наукових напрямів російських дослідників (М. М. Барішніков [1], А. С. Туманова [2], І. М. Шапкін [3]), які висвітлюють історію цих установ та їх внесок у справу розвитку країни пореформеної доби. У

вітчизняній історіографії ці товариства в переважній більшості робіт згадуються для подання цілісної характеристики економічного розвитку українських земель, а не окремою науковою проблемою. Проте унікальність цих товариств, які по праву можна вважати установами сприяння розвитку країни, заслуговує на окреме дослідження.

До установ сприяння розвитку промисловості й торгівлі відносяться різноманітні товариства, головне завдання яких полягало в практичній реалізації технічних розробок і вдосконалень, безперервному зв'язку теорії та практики виробництва, проведенні актуальних досліджень на вимогу уряду чи звернень підприємців, науковому обґрунтуванню перспективних напрямів розвитку країни. Членами цих товариств були відомі вчені й гірничі інженери, підприємці й фінансисти, а також усі особи, що проявляли зацікавленість до вище окреслених проблем.

Такі організації, що масово виникали в пореформений час, часто виконували масштабні наукові проекти прикладного характеру, склали економічні огляди та фінансові звіти як за окремими галузями виробництва, так і щодо господарської кон'юнктури імперії в цілому. Економічне піднесення 80 – 90-х рр. XIX ст. позначилося й на діяльності цих товариств – до звичного переліку завдань додалися питання зовнішньоекономічного, юридичного та соціального характеру.

Адресний довідник Російської імперії за 1900 р. серед установ сприяння економічному розвитку вказує: Імператорське вільне економічне товариство (Санкт-Петербург, 1765 р.), Імператорське російське товариство плідництва (Санкт-Петербург, 1858 р.), Імператорське російське товариство садівництва (Санкт-Петербург, 1858 р.), Імператорське російське технічне товариство (Санкт-Петербург, 1866 р.), Товариство для сприяння промисловості та торгівлі (Санкт-Петербург, 1867 р.), Імператорське товариство судноплавства (Москва, 1873 р.), Товариство для сприяння покращенню та розвитку мануфактурної промисловості (Москва, 1889 р.), Товариство для сприяння покращенню та розвитку фабрично-заводської промисловості (Санкт-Петербург, 1897 р.), Товариство поширення комерційної освіти (Москва, 1897 р.) [4, с. 146]. І хоча цей перелік не є вичерпним, він характеризує основні вектори наукових робіт. Усі ці товариства, кожне у своїй галузі, мали всіляко сприяти економічному піднесенню: відстежувати технічні відкриття та можливість прискороного впровадження їх у виробництво, видавати наукові праці, проводити конкурси, виставки, публічні читання, організовувати відкриття профільних навчальних закладів, музеїв та лабораторій, надсилати звернення-клопотання до уряду в межах своїх повноважень.

Історія виникнення технічно-просвітницьких товариств у Російській імперії сягає ще часів Катерини II. У жовтні 1765 р. було дозволено заснування Імператорського вільного економічного товариства

якому судилося стати першим громадським об'єднанням сприяння економічному процвітання країни та одним із найстаріших у Європі. Товариство отримало дарований імператрицею девіз – «бджоли, що мед до вулика приносять» (з надписом «корисне») [5, с. 51]. «Вільність» цього товариства поєднувалася з особистим покровительством імператриці, тому деякі дослідники визначають його як громадсько-державне [2, с. 54]. На перших порах основна увага товариства зосереджувалася на питаннях землеробства та згодом сфера інтересів суттєво розширилася, охоплюючи всі галузі господарства. Воно сприяло популяризації в Росії культури вирощування картоплі, розширенню посівних площ цукрового буряка, льону, конопель, бавовнику та інших технічних культур; ним здійснювалася підтримка розвитку бджільництва та скотарства, геологічних досліджень та розробки лісів; організовувалися школи, дослідні хутори, зразкові ферми та сільськогосподарські виставки.

У роботі економічного товариства брали участь провідні науковці й громадські діячі, його гарячі дискусії під час наукових засідань підтримували Л. І. Лутугін та Л. М. Толстой, Д. І. Менделєєв та М. І. Туган-Барановський. З 1862 р. президентом Вільного економічного товариства став відомий вчений-геолог Є. П. Ковалевський [6, с. 229]. Його фундаментальне дослідження «Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа» стало підґрунтям як наукового, так і промислового «відкриття» Донбасу. За видатні роботи з геології Донбасу Ковалевський був обраний почесним членом Академії наук [7, с. 31].

Із заснуванням Імператорського вільного економічного товариства був створений прецедент для виникнення інших громадських об'єднань подібного типу. Залучаючи на допомогу громадськість у тих сферах, де впливу держави було недостатньо (наука, освіта, економіка, мистецтво), урядові кола все ж таки здійснювали постійний контроль за різноманітними проявами громадської ініціативи.

Тенденція підтримки державою організацій із захисту інтересів торгівлі й промисловості зберігається і на початку XIX ст. як одна з умов відродження економіки країни. За ініціативою В. Н. Каразіна та підтримки уряду Олександра I було створено Харківське філотехнічне товариство (1811 – 1818 рр.). Головна мета його діяльності полягала у «вдосконаленні та поширенні землеробської та мануфактурної промисловості» [8, с. 34]. Діяльність товариства поширювалася на Катеринославську, Херсонську, Таврійську, Полтавську, Чернігівську, Слобідсько-Українську, Курську та Воронежську губернії [9, с. 49].

У дореформені часи домінуюча роль у економічному комплексі належала сільськогосподарському виробництву. Більшість наукових товариств першої половини XIX ст. створювалася саме для підтрим-

ки технізації сільського господарства. Одне з них – Імператорське товариство сільського господарства південної Росії – було засновано в Одесі за задумом генерал-губернатора Новоросійського краю князя М. С. Воронцова. Воно почало свою діяльність 1828 р. із статистичного обстеження краю та збирання цінний матеріал з історії південно-українського господарства. Об'єднання мало найвище затверджений статут, за яким метою товариства було сприяти покращенню ведення поміщицького господарства в капіталістичних умовах. Товариство опікувалося впровадженням агрономічних заходів і розвитком основних галузей сільського господарства [10, арк. 46 – 46 зв.]. Його членами могли бути поміщики та інші особи, що мали землю, власники маєтків у Росії та іноземці [10, арк. 47]. Усі члени мали сплачувати щорічні внески й надавати інформацію щодо показників врожайності свого господарства. У структурі товариства діяли спеціалізовані комітети: виноградарства й виноробства, садівництва, шовківництва, бджільництва, вівчарства та ін. До їх компетенції входило проведення публічних лекцій, нарад, наукових дискусій, випуск періодичних видань. Так, комітет виноробства в серпні 1910 р. скликав 3-їзд виноробів, куди були запрошені всі зацікавлені особи Херсонщини, Бессарабії, Поділля й Таврії з метою обговорення наявного рівня розвитку галузі [11, арк. 127]. Завдяки товариству в регіоні були здійснені спроби облаштування артезіанських колодязів, покладено початок спостереженням за кліматом південноукраїнських земель, перевірені й доповнені карти Херсонської та Бессарабської губерній, започатковані 3-їзди сільських господарів у Новоросійському краї. Питання розвитку сільського господарства відображалося на сторінках «Листка» (перші десять років видавався російською та французькою мовами), а потім «Записок» товариства.

Заснування наступного товариства стало відображенням розвитку міжнародної наукової спільноти й створення подібних інституцій у країнах Західної Європи: перше географічне товариство виникло в Парижі в 1821 р., Берлінське географічне товариство було відкрито 1828 р., Лондонське – 1830 р., Російське – 1845 р. [2, с. 54]. За задумом засновників Російського географічного товариства воно мало внести свою лепту у справу розвитку світової науки. Товариство організовувало географічні експедиції до різних куточків неосягаючої країни. Географічне товариство мало кілька відділень: кавказьке, східносибірське, північно-західне, оренбурзьке та західносибірське. У 1873 р. було відкрито Південно-західний відділ у Києві, який зібрав у своїх стінах В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського та інших провідних діячів національного відродження. Відділ проводив ґрунтовні географічні, статистичні, археологічні та українознавчі дослідження, які заклали підвалини багатьох напрямів сучасної української науки.

Реформи 60-х рр. XIX ст. стали початком нової ери в господарському житті Російської імперії. Питання промислового розвитку викликали невідомий громадський інтерес, що призвело до появи кількох спеціалізованих науково-технічних товариств, створених з метою впровадження теоретичних розробок у практику виробництва. Найбільшими об'єднаннями науково-практичного типу були Імператорське російське технічне товариство й Товариство для сприяння російській промисловості та торгівлі.

Імператорське російське технічне товариство (ІРТТ) було засновано 1866 р. Ідея його організації виникла серед викладачів Петербурзького технологічного інституту. Безпосереднім натхненником усієї справи був професор технології, декан Землеробського інституту Є. М. Андрєєв [12, с. 12, 14]. Відповідно до статуту його головною метою було «сприяти розвитку техніки та технічної промисловості в Росії» [13, арк. 1]. Свою ціль товариство реалізовувало шляхом читання лекцій, проведення виставок і відкриття бібліотек, допомоги в розширенні технічної освіти, направлення клопотань до урядових установ з приводу поліпшення розвитку технічної промисловості. На 1905 р. ІРТТ мало 38 відділень по всій імперії [2, с. 56]. З них дев'ять на території українських земель, у діяльності яких спостерігалася регіональна спеціалізація. Усі відділення товариства діяли на підставі типової «Інструкції», у якій зазначався регіон діяльності й наголошувалося на невідступному слідуванні «Статуту ІРТТ» [14, арк. 59, 79]. Так, Київське відділення, засноване 1870 р., приділяло особливу увагу цукровій промисловості. З цієї метою воно випускало спеціалізовані огляди, відкривало хімічні лабораторії. З часом його думка з питань технології цукроваріння стала визначальною для всієї країни.

У 1871 р. розпочало свою роботу Новоросійське відділення ІРТТ (м. Одеса), яке об'єднало спеціалістів інженерно-технічного, архітектурного та військового профілю [15, с. 207]. Портове положення цього міста, налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки наклали відбиток на пріоритетні напрями діяльності відділення – воно було в основному зосереджено на європейських ринках. У 1876 р. до Одеського відділення ІРТТ надійшло запрошення взяти участь у виставці виробів промисловості та витворів мистецтва у Філадельфії, присвяченої сторіччю незалежності США. На запрошення, як зазначалося в супровідному листі, «государ імператор звелів відповідати стверджувально» [17, арк. 7-7 зв.]. Подібне запрошення надійшло і від німецького генерального консульства з приводу проведення в 1914 р. міжнародної виставки друкарства в Лейпцигу [18, арк. 46]. Для реалізації завдання популяризації вітчизняних товарів за кордоном у 1895 р. Одеське відділення ІРТТ провело I Південно-російський торгово-промисловий з'їзд, головним питанням порядку денного

якого став експорт російських товарів на близькосхідні ринки [16, арк. 31].

Катеринославське відділення ІРТТ, яке було відкрито 1894 р., основну увагу зосереджувало на питаннях важкої промисловості. Сприяння розвитку гірничої справи, металургії та машинобудування було головним напрямом науково-практичних зусиль усіх товариств, що діяли в Катеринославі – це і Товариський гурток інженерів, і Товариство технологів, і Катеринославське наукове товариство тощо [19, с. 76 – 80]. Результатом їх спільної роботи стало скликання у вересні 1910 р. З'їзду діячів з гірничої справи, металургії та машинобудування.

Подібну до розгалуженої мережі ІРТТ низку філій мало й Товариство для сприяння російській промисловості та торгівлі, яке було засновано в Санкт-Петербурзі 1867 р. [1, с. 116]. Як зазначав представницький комітет товариства, у ньому «слід вбачати сильний зацікавлення в досягненні зближення діячів торгівлі з діячами промисловості та із справжніми представниками економічної науки. Як члени товариства тут можуть зустрітися, висловитися в публічних бесідах і друкованих працях, можуть взаємно порозумітися та піти пліч-о-пліч вчений економіст і ремісник, банкір і фабрикант, адміністратор і рахівник, капіталіст і досвідчений спеціаліст-трудівник» [20, с. 130]. Товариство мало близько двадцяти своїх відділень по всій Росії (преображенське, варшавське, московське, східносибірське та ін.), в Одесі воно було відкрито 1873 р. Впливовість товариства яскраво ілюструє персональний склад його членів, серед яких Д. І. Менделєєв, С. Ю. Вітте, Т. С. Морозов. З 1884 р. покровительство над товариством взяли члени царської родини. Воно поєднувало в собі наукові та представницькі риси, поширювало свою діяльність на всю імперію. Одним з головних напрямів його діяльності було геологічне й картографічне вивчення імперських просторів та розширення зовнішньої торгівлі [21, с. 333; 22, с. 10]. Завдання представлення інтересів торгово-промислових кіл товариство виконувало досить успішно. Як відмічав голова виконавчого комітету товариства М. П. Ігнат'єв – «ми ... не можемо допомогти скрутному становищу російської промисловості та торгівлі, але ми повинні своїми дослідженнями, своїми розсудливими клопотаннями, підкріпленими безсумнівними фактами, висвітлити слабкі сторони, вказати болючі місця й ті заходи, які можуть покращити ситуацію, полегшити труднощі та попередити пагубні наслідки» [3, с. 78].

За аналогією із загальноімперськими організаціями виникали і товариства місцевого характеру, як, наприклад, Товариство для захисту інтересів розвитку одеської промисловості [23, с. 301]. Успішно діяло Товариство взаємодопомоги садівників, виноградарів та виноробів Таврійської губернії, яке співпрацювало із Сімферополь-

ським відділенням Імператорського російського товариства садівництва [24, с. 511]. На південноукраїнських землях вузькоспеціалізований характер мали Зібрання виноробів, садівників та сільських господарів Ялтинського повіту (виникло 1868 р.), Бессарабське товариство садовласників та виноробів (виникло 1892 р.), діяльність яких зводилася до організації виставок, наукових зустрічей, бесід, облаштування розсадників, охорони садів і т.п. Київське товариство природознавців у серпні 1872 р. зібрало черговий III З'їзд російських сільських господарів. Найбільшу увагу присутніх викликали питання сільськогосподарської механіки й технології, а також створення розгалуженої мережі спеціалізованих навчальних закладів [25, арк. 4, 23]. Періодичні курси для агрономічного персоналу південних губерній влаштувало Імператорське товариство сільських господарів південної Росії [18, арк. 270]. Із розвитком гірничої промисловості поширеними стають товариства землемірів, геологів та маркшейдерів. Суттєвий внесок у справу геодезичного й геологічного вивчення гірничих виробок Донецько-Криворізького басейну здійснювало Товариство маркшейдерів Півдня Росії [26, арк. 3 зв.].

Таким чином, у системі представницьких організацій цим товариствам належить особливе місце. Багатий досвід роботи, високий науковий рівень, об'єктивність досліджень були головними рисами науково-технічних товариств як загальноімперського, так і місцевого рівнів. Тому часто їх члени запрошувалися у якості експертів або від держави, або від підприємців, виступаючи, таким чином, з'єднувальною ланкою між капіталом та владою.

Часто науково-практичні товариства були ініціаторами скликання торгово-промислових з'їздів – популярної у пореформений період форми ділового спілкування підприємців. За участі Імператорського російського технічного товариства та Товариства для сприяння російській промисловості й торгівлі у 1870 р. був скликаний у Петербурзі перший Всеросійський з'їзд фабрикантів, заводчиків та осіб, що цікавляться вітчизняною промисловістю [8, с. 42]. У липні 1882 р. промисловий з'їзд у Москві був зібраний за ініціативою Товариства для сприяння російській промисловості та торгівлі. Цей форум зібрав більше 250 осіб, серед яких Великий князь правлячої династії, найвищі посадовці, науковці світового рівня та впливові підприємці [27, с. 1]. У привітальній промові до присутніх на з'їзді Великий князь Олексій Олександрович відзначив: «Ваші поради та зауваження, як людей, що працюють над справою і добре знайомі з місцевими умовами, будуть мати велике значення для успішного вирішення питань, запропонованих на ваше обговорення» [28, с. 1-2].

У серпні 1882 р. Імператорське російське технічне товариство ініціювало скликання чергового з'їзду в Москві. Учасникам з'їзду було представлено більше сімдесяти доповідей з питань гірничозавод-

ської промисловості, металургії, питань шляхів сполучення та ін. У серпні 1915 р. ІРТТ ініціює скликання З'їзду російських техніків, на якому обговорювалася економічна мобілізація в умовах Першої світової війни, було прийнято рішення про утворення Всеросійського союзу технічних сил країни [5, с. 25]. Київське відділення з гордістю доповідало про отримання хімічних препаратів, які раніше в країні не вироблялися.

Місцеві відділення ІРТТ часто виступали ініціаторами проведення регіональних та всеросійських форумів підприємців. Так, його Одеським відділенням було проведено I Всеросійський З'їзд спеціалістів та діячів з міського благоустрою (м. Одеса, 14 вересня 1910 р.) [11, арк. 118]. У квітні 1913 р. у Петербурзі під егідою Імператорського російського географічного товариства та за активної участі Товариства маркшейдерів Півдня Росії було проведено I Всеросійський з'їзд маркшейдерів. Усі рішення з'їзду стосувалися налагодження координації геологічних та картографічних робіт [29, арк. 1].

Наукові товариства протягом тривалого періоду своєї діяльності здобули високий авторитет у суспільстві. Поряд із науково-інформаційними функціями вони здійснювали й роботу представницького характеру, спрямовуючи свої клопотання до урядових кіл. Логічно розроблені та науково обґрунтовані проекти економічних перетворень, підготовлені ними, часто знаходили підтримку та успішне втілення в життя. Між державною владою та науково-технічними товариствами, таким чином, склалися ефективні форми взаємодії, що відіграло важливу роль у економічному розвитку країни.

Пореформений час, крім економічного підйому Російської імперії, був ще й періодом розвитку соціальної самоорганізації, коли виникає розгалужена мережа товариств різного характеру та спрямування. Підвищення значущості громадськості, її вагомий вплив на державну політику стає незаперечним фактом. Пореформений період складає тільки один із аспектів різнопланової проблеми формування громадянського суспільства на українських землях.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается процесс создания разветвленной сети научно-практических обществ содействия развитию промышленности и торговли в XIX – начале XX вв., выделяются основные направления их работы для Российской империи в целом и украинских земель в частности.

Ключевые слова: Императорское вольное экономическое общество, Императорское общество сельского хозяйства южной России, Императорское русское техническое общество, Общество для содействия русской промышленности и торговли.

SUMMARY

In the article the author studies the formation of a branched net of scientific and practical societies for industry and trade promotion in XIX – at the beginning of the XX centuries and singles out the major directions of their work for Russian Empire in general and for Ukrainian lands in particular.

Key words: Empire Free Economic Society, Empire Society of Agriculture in the Southern Russian Areas, Russian Empire Technical Society, Promotional Society of Russian Industry and Trade.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барышников М. Н. История делового мира России / М. Н. Барышников. – М. : АО «Аспект Пресс», 1994. – 224 с.
2. Туманова А. С. Общественность и формы ее самоорганизации в имперской России конца XVIII – начала XX века / А. С. Туманова // Российская история. – 2007. – № 6. – С. 50–63.
3. Шапкин И. Н. Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во второй половине XIX – начале XX веков / И. Н. Шапкин. – М. : МАЭП, 1999. – 200 с.
4. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. Т. 2. – СПб. : Типография А. С. Суворина, 1900. – 3399 с.
5. Торгово-промышленный мир России: литературно-экономический, финансовый, торгово-промышленный и статистический обзор. Иллюстрированный ежегодник / Под ред. Е. В. Михальского. – Ч. 2. – Петроград : «Сириус», 1916. – 82 с.
6. Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795 – 1887 гг.) / Ю. А. Темник. – Т. 1. Выдающиеся деятели науки и техники XVIII – начала XIX веков. – Луганск : Изд-во «ШИКО», 2008. – 522 с.
7. Темник Ю. Основание горнозаводской науки в Украине / Ю. Темник // Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 280-річчю відкриття М. Вепрейським і С. Чирковим кам'яного вугілля у Донецькому басейні, Луганськ, 13 – 14 грудня 2001 р. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – С. 27–42.
8. Лурье Е. С. Организация и организации торгово-промышленных интересов в России / Е. С. Лурье. – СПб. : Издание СПб. политехн. ин-та Императора Петра Великого, 1913. – 191 с.
9. Нисселович Л. Н. История заводско-фабричного законодательства: в 2 ч. / Л. Н. Нисселович. – Ч. 2. – СПб. : Скоропечатня А. Мучника, 1884. – 160 с.
10. Держархів Одеської обл., ф. 22, оп. 1, спр. 1, 148 арк.
11. Держархів Одеської обл., ф. 16, оп. 86, спр. 181, 231 арк.

12. Костомаров В. М. Из деятельности Русского технического общества в области машиностроения / В. М. Костомаров. – М. : Гос. научн.-техн. изд-во машиностр. лит-ры, 1957. – 179 с.
13. Держархів Одеської обл., ф. 333, оп. 1, спр. 2, 8 арк.
14. Держархів Одеської обл., ф. 333, оп. 1, спр. 3, 83 арк.
15. Москалюк М. М. Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Москалюк. – Тернопіль : Видавництво Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка, 2007. – 257 с.
16. Держархів Одеської обл., ф. 333, оп. 1, спр. 559, 45 арк.
17. Держархів Одеської обл., ф. 333, оп. 1, спр. 20, 49 арк.
18. Держархів Одеської обл., ф. 333, оп. 1, спр. 586, 326 арк.
19. Труды съезда деятелей по горному делу, металлургии и машиностроению, бывшего в г. Екатеринославе с 1-го по 7-е сентября 1910 г. Т. 1. – Екатеринослав : Типография Исаака Когана, 1911. – 168 с.
20. Тихомиров Ю. В. Труды общества для содействия и развития русской промышленности и торговли / Ю. В. Тихомиров // Вспомогательные исторические дисциплины. Т. 20. – Л. : Наука, 1989. – С. 127–135.
21. Ерманский А. Крупная буржуазия до 1905 года / А. Ерманский // Общественное движение в России в начале XX-го века / [под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова]. – Кн. 2. – Т. 1. – Ч. 2. – СПб. : Типография товарищества «Общественная польза», 1911. – С. 313–348.
22. Труды общества для содействия русской промышленности и торговли. – Ч. 12. – СПб. : Тип. канцелярии СПб. обер-полицмейстера, 1881. – 279 с.
23. Шумилов М. М. Проекты реформы представительных торгово-промышленных организаций России в конце XIX – начале XX в. / М. М. Шумилов // Исторические записки. Т. 118. – М. : Наука, 1990. – С. 292–312.
24. Труды областного съезда представителей земств и сельских хозяев Юга России, 7 – 20 сентября 1910 года / под ред. секретаря бюро съезда В. Брунста. Т. II. Доклады. – Екатеринослав : Тип. газеты «Южная заря», 1910. – [разд. паг.].
25. Держархів Одеської обл., ф. 22, оп. 1, спр. 268, 62 арк.
26. Государственное учреждение Ростовской области «Государственный архив Ростовской области» (ГУ ГАРО), ф. 455, оп. 1, д. 320, 71 л.
27. Резолюции высочайше разрешенного торгово-промышленного съезда, созванного Обществом для содействия русской промышленности и торговли в Москве в июле 1882 г. – СПб. : Типография А. С. Суворина, 1883. – 53 с.

28. Труды высочайше разрешенного торгово-промышленного съезда, созванного Обществом для содействия русской промышленности и торговли в Москве, в июле 1882 г. Т. 1. – СПб. : Типография А.С. Суворина, 1883. – 378 с.
29. ГУ ГАРО, ф. 455, оп. 1, д. 351, 14 л.

ББК Т 3(2) 622

Шипович М. А.

К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ ПОЯВЛЕНИЯ ПРИКАЗА № 227 «НИ ШАГУ НАЗАД!»

Исследованы причины создания приказа № 227 от 28 июля 1942 года о формировании штрафных подразделений. Ими стали: необходимость восстановления порядка и воинской дисциплины в войсках Красной Армии после военных неудач в ходе весеннего наступления 1942 г., намерение скрыть истинных виновников этих неудач в лице Верховного Главнокомандующего И. В. Сталина и членов Ставки ВГК, переложив всю ответственность на командный и политический состав Красной Армии, а также удовлетворить растущие потребности фронта в личном составе военнослужащих и решать руками штрафников самые трудные боевые задачи.

Историю штрафных батальонов в СССР много лет окутывала атмосфера умолчания в литературе и средствах массовой информации. Строгий запрет на информацию породил массу домыслов и откровенной лжи об этом непременном явлении в истории Великой Отечественной войны.

После крушения СССР тема штрафбатов стала одной из главных козырей антисоветской пропаганды, поводом для обличения «проклятого тоталитарного прошлого» и политических спекуляций нечистоплотных историков. В их «исследованиях» настойчиво звучала мысль о том, что именно «штрафники выиграли войну», хотя на самом деле в 1941 – 1945 гг. численность штрафных частей составляла всего 1,24% от численности советских Вооруженных Сил [1, с. 440]. Отметим также, что далеко не все воевавшие в штрафбатах были штрафниками, – согласно сталинскому приказу постоянный командный состав штрафных рот и батальонов – от взвода и выше – комплектовался «из числа волевых и наиболее отличившихся в боях командиров и политработников» [2, с. 490].

В наши дни история героического поколения наших дедов и прадедов тенденциозно искажается, преднамеренно дегероизируется вся история Великой Отечественной войны и, в частности, завоеванная советским народом действительно высочайшей ценой Победа.